

УДК 501

DOI 10.5281/zenodo.4450231

О. Ю. Раковець

ORCID ID 0000-0002-1780-270X

Комунальний заклад вищої освіти

«Луцький педагогічний коледж»

Волинської обласної ради

РОЛЬ ГУРТКОВОЇ РОБОТИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті проаналізовані особливості екологічного виховання та вплив гурткової роботи на формування екологічної компетентності молодших школярів. Був з'ясований стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та екологічній практиці сучасної початкової школи, охарактеризований рівень екологічного виховання молодших школярів та виділені методичні аспекти формування екологічної компетентності після відвідування екологічного гуртка. Результати первинного діагностування показали, що у молодших школярів переважає рівень екологічної компетентності нижче середнього. Виділено методичні аспекти формування екологічної компетентності після відвідування екологічного гуртка. Отримані дані підтверджують позитивну динаміку у рівні сформованості екологічного виховання молодших школярів, а також таких показників, як комунікативно-мовленнєві уміння, самооцінка навчальних дій, які свідчать про готовність учнів до природоохоронної діяльності після відвідування екологічного гуртка. Проведене дослідження показує, що правильне керівництво та дотримання умов організації екологічного гуртка забезпечить формування екологічної компетентності в учнів молодших класів. Реалізація компонентів екологічного виховання буде ефективним в контексті формування екологічної компетентності за умови поетапного, систематичного та цілеспрямованого її застосування як на уроках природничого циклу, так і в позаурочній гуртковій діяльності.

Водночас, представлено дослідження не вичерпує всіх питань досліджуваної проблеми, особливо методичних. Перспективною є подальша робота над практичною підготовкою учнів до виконання навчальних завдань починаючи з 1 класу, формування у них екологічних понять, які складають основу раціонального (інтелектуального), чуттєво-емоційного, поведінково-вольового компонентів екологічної компетентності.

Ключові слова: екологічне виховання, початкова школа, гурткова робота, екологічна компетентність, цілісна картина світу, екологічна освіта, молодші школярі.

Постановка проблеми. Сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу для життя людей, що робить украй актуальною проблему зміни ставлення людства до природи. Цій меті служить екологічне виховання, яке передбачає систематичну педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток в учнів екологічної культури.

Екологічне виховання передбачає розкриття сутності світу природи - середовища перебування людини, яка повинна бути зацікавлена у збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі. Це передбачає уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки про стан природи, розумно взаємодіяти з нею. Естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності. Здійснюється вона на всіх етапах навчання у школі, кожному з яких, з огляду на вікові особливості школярів, властиві певна мета, завдання, методика.

У формуванні екологічної компетентності провідна роль належить початковій школі, яка є однією з перших ланок становлення людини – громадянина. Основні риси характеру особистості формуються у ранньому дитинстві, і спілкування з природою посідає чільне місце у дитини молодшого шкільного віку. Щоб забезпечити ефективне формування екологічної компетентності в учнів початкових класів вчителям необхідно виокремити

екологічний потенціал в кожному навчальному предметі. Провідна роль належить природничій освітній галузі та урокам читання, під час вивчення яких можливе формування наукової основи природоохоронної діяльності молодших школярів.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблема екологічного виховання молодших учнів досліджувалася різними авторами. Проблемою підвищення екологічної культури молоді займаються такі вчені, як І.Л. Абалкіна, О.К. Дрейер, І.О. Моткін, Л.Д. Курняк, В.А. Лось, Н.В. Науменко, В.А. Процюк, В.А. Сухомлинський та ін. Вони вважають, що необхідність виховання екологічної культури в молоді пов'язана саме з реакцією на глобальну екологічну кризу.

Разом з тим, незважаючи на існуючі дослідження, які відображають аспекти формування екологічної компетентності молодших школярів та розвитку екологічної освіти в Україні, означену проблему не можна вважати вирішеною в повній мірі, що і визначає актуальність дослідження.

Здійснений аналіз праць дав змогу стверджувати, що саме екологічно-гурткова робота істотно розвиває інтерес молодших школярів до проблем навколишнього середовища і формує уявлення про наукову картину світу, розкриває властивості предметів і явищ, їх різноманіття, зв'язки між ними.

Наявність означених суперечностей, актуальність цієї проблеми, її важливість для теорії і недостатній рівень розробленості щодо практики екологічного виховання обумовили вибір теми дослідження.

Аналіз актуальних досліджень. З року в рік екологічний компонент набуває все більшого значення. В першу чергу це зумовлено тим, що природні ресурси, їх відтворюваність мають скінченні величини, а тиск від діяльності людини на природу зростає і став практично неконтрольованим, майже не прогнозованим. Суспільству сьогодні потрібні виховані, грамотні та культурні в екологічному відношенні люди. Саме тому так важливо розпочати екологічне виховання з раннього дитинства. В. О. Сухомлинський вибудував чітку педагогічну систему долучення школярів до пізнання, збереження і збагачення природи. Він наголошував, що людина була й завжди залишається дитям природи [6, с.127]. Великий педагог вважав, що активно впливати на природу, але при цьому залишатися сином її, бути вінцем її творіння і водночас володарем її сил, по-синівськи бережливо ставитись до неї – ось яку позицію нам треба виховувати в учнів у процесі їх взаємодії з природою [7, с. 395].

Упродовж останнього десятиліття в Україні активно досліджуються проблеми екологізації освіти в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах. Сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу життю людей, тому навчально-виховна діяльність школи має бути спрямована на виховання екологічної культури учнів, щоб виростити покоління, яке охоронятиме довкілля. Саме тому нині проблеми модернізації професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи набувають важливого значення [8, с.12].

Особливе місце відводили екологічному вихованню видатні педагоги К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Русова та інші. Зокрема К. Ушинський дав найбільш повне теоретичне обґрунтування екологічного підходу до навчання й виховання. Він твердо відстоював проблему необхідності озброєння учнів конкретними життєвими уявленнями та поняттями на основі спостережень у природі та навколишньому житті. Вчений писав, що не з курйозами й диковинами науки має знайомитися в школі дитина, а навпаки, треба привчати її знаходити цікаве в тому, що її постійно і скрізь оточує, й тим самим показати їй на практиці зв'язок між наукою і життям. Живе образне уявлення країни, на думку К. Ушинського, можливе тільки тоді, коли можна правильно уявити собі ті форми земної поверхні, ті природні явища та природні творіння, поєднання яких і становить характер даної країни. Видатний педагог наполягав на необхідності розвивати у дітей «інстинкт місцевості», тобто знати оточення своєї школи. Цю рису, надзвичайно важливу в навчанні й практичному житті, слід усіляко зміцнювати в учнів [2, с.416].

Досвід показує, що у самореалізації особистості певного значення набувають форми поглибленого навчання за інтересами, одну із яких становить гурткова робота. Так, на думку С. Шмалей [9, с.281], метою гурткової роботи є формування нормативних, когнітивних, емоційно-мотиваційних, практичних компонентів екологічної компетентності учнів, а саме: формування уявлення про цілісну картину світу, самоорганізацію та саморозвиток природи; пояснення взаємовідносин тваринного, рослинного та антропогенного світів; формування вмінь порівнювати екологічні знання з життєвим досвідом; виховання елементів екологічної культури особистості дитини; нагромадження морально-етичних уявлень, загальнокультурних елементів ерудиції. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: засвоєння знань про типових представників рослин та тварин рідного краю; усвідомлення значення спостережень за живими та неживими об'єктами; засвоєння правил поведінки в природі; формування дбайливого ставлення до рослин та тварин [3, с.176].

Проблема екологічного виховання і визначення ролі гурткової роботи в початковій школі досить повно розроблена в теорії і практиці сучасної школи. Так, на думку Захлебного, людина не може рости і розвиватися, не взаємодіючи з навколишнього природного сферою. Методичні основи формування екологічного виховання школярів розроблені в працях Б.Т. Лихачова [4, с.20-21].

Роль позакласної роботи, зокрема гуртка, розглянута в статті Л.Д. Бобильова. Автор даної статті підкреслює значення позакласної роботи в екологічному вихованні молодших школярів. Т.А. Бабанова [1, с.16-17] вважає, що позакласна робота повинна будуватися на наступних принципах:

- принцип добровільності;
- принцип обліку вікових особливостей;
- принцип ініціативи школярів;
- принцип романтики і гри.

Виділяючи дані принципи, автор зазначає, що позакласна робота повинна будуватися на основі інтересу і самодіяльності учнів.

З точки зору В. М. Мінаєвої, на уроках природничого циклу недостатньо часу для глибокого вивчення матеріалу, тому для того, щоб поповнити прогалини, отримати нові знання, вчителю необхідно особливу увагу позакласній роботі. Позакласна робота повинна ретельно плануватися, мати різні форми, містити в собі різні методи, і тільки тоді вчитель досягне поставленої мети [5, с.235].

Мета статті - проаналізувати особливості екологічного виховання та вплив гурткової роботи на формування екологічної компетентності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що гурткову роботу з молодшими школярами доцільно починати з 2-4 класів, коли у дітей вже сформувалися на життєвому і науковому рівні початкові уявлення про природу, взаємозв'язки в ній, роль людини в природі. Тому для участі в експериментальній частині нашої роботи були залучені учні 2 класу (25 учнів), 3 класу (18 учнів), 4А класу (15 учнів) та 4Б класу (13 учнів). Всього у дослідженні взяла участь 71 учень молодшої ланки закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ст. с. Рудники Маневицького району Волинської області.

Екологічний гурток «Природа рідного краю» основною метою своєї діяльності розглядає усвідомлення дитиною нерозривної єдності світу природи і людини, розуміння причинно-наслідкових зв'язків у навколишньому світі, формування первинних понять про шляхи творення свого здоров'я, формування початку екологічного світогляду і культури.

Для перевірки висунутої гіпотези було здійснено педагогічний експеримент, який проходив у три етапи:

1 етап – констатувальний. Під час констатувального етапу дослідження було проведено первинну діагностику початкового рівня сформованості екологічної компетентності в усіх учнів молодшої ланки за допомогою анкетування.

2 етап – формувальний. На даному етапі дослідження в досліджуваній групі молодших школярів запроваджувалася розроблена система природоохоронної діяльності в рамках відвідування гуртка «Природа рідного краю» двічі на тиждень.

3 етап – контрольний. Під час контрольного етапу дослідження була здійснена повторна діагностика рівня сформованості екологічної компетентності молодших школярів в контрольній та експериментальній групі.

На першому етапі дослідження усім школярам обох досліджуваних груп було запропоновано пройти анкетування на виявлення рівня сформованості екологічної компетентності молодших школярів. Рівень екологічної грамотності, суб'єктивного ставлення до природи, на основі якого формується раціональна екологічна поведінка учнів визначався на основі методики, розробленої С. Д. Дерябо, В. А. Ясвіним. Анкетування складається із двох вправ на формування екологічних понять. Перша вправ передбачає продовжити речення, друга – підкреслити зайве слово у ланцюжку. Крім того, усі учасник експерименту проходили анкетування згідно методики діагностики мотивації взаємодії з природою «Альтернатива».

На констатувальному етапі здійснювалося визначення рівня сформованості в учнів екологічної компетентності: мотивації взаємодії з природою, суб'єктивного ставлення до природи, екологічної грамотності, які забезпечують формування в учнів уміння виділяти істотні ознаки, порівнювати дані, класифікувати об'єкти на різних рівнях, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, визначати місце та роль об'єктів у системі «людина – природа», правила поведінки у природі та давати оцінку власним діям та діям інших.

Основною метою нашої роботи було порівняти результати сформованості екологічної компетентності та рівня екологічного виховання молодших школярів, які відвідують екологічний гурток «Природа рідного краю» та тих, які не відвідують цей гурток.

Найчисельнішою у всіх класах виявилася група із середнім рівнем сформованості суб'єктивного ставлення до природи, що склала від 40% до 54% опитаних респондентів. Для учнів, що мають такий рівень сформованості суб'єктивного ставлення до природи характерне часткове прийняття норм та цінностей екологічної поведінки, що відображається в пасивному, споглядальному характері взаємодії з природними об'єктами та переважанні оціночного ставлення в контексті особистісного задоволення потреб.

Діагностування молодших школярів щодо визначення первинного рівня сформованості екологічної компетентності на основі мотивації взаємодії з природою свідчить про те, що переважає частка учнів з практичним рівнем мотивації у 4-х класах – 40% та 54%. Тобто, ці учні розглядають навколишнє середовище через призму його практичного застосування в своїй життєдіяльності.

Мета формувального етапу експерименту полягала у перевірці психолого-педагогічних умов, які забезпечують формування екологічної компетентності учнів шляхом впровадження природоохоронної діяльності в рамках відвідування гуртка «Природа рідного краю». Усі учні молодшої шкільної ланки відвідували екологічний гурток двічі на тиждень у період із вересня до грудня 2019 року. Задля визначення рівня сформованості екологічної свідомості учнів 2-4 класу та перевірки ефективності запровадженої системи природоохоронної діяльності, нами проведено повторне діагностування. Для цього були застосовані ті ж методики, що й на констатувальному етапі.

Аналіз результатів повторного діагностування щодо сформованості суб'єктивного ставлення до природи в молодших школярів засвідчив переважання в усіх класах частки учнів, які мають вище середнього рівень

суб'єктивного ставлення до природи. Їх відсоток склав відповідно від 38% до 44%. В порівнянні із попереднім тестуванням, значно збільшилася також представленість групи учнів, які мають високий рівень сформованості суб'єктивного ставлення до природи – від 16% до 26% відповідно.

Повторне діагностування молодших школярів на визначення сформованості мотивації взаємодії з природою, результати якого представлені у таблиці 2.4, показало, що в усіх класах тепер переважає частка учнів з естетичним рівнем мотивації взаємодії з природою, що у свою чергу становить від 40% до 54%. Відсоток учнів, що має когнітивний рівень мотивації взаємодії з природою складає від 15% до 33%. Представленість групи учнів, які задовольняють свої повсякденні потреби через використання природних ресурсів, мають

практичний рівень сформованості мотивації взаємодії з природою і залишається на значному рівні в учнів молодших класів. Значно знизився, у порівнянні із попереднім етапом дослідження відсоток учнів із прагматичним рівнем сформованості мотивації взаємодії з природою і складає від 4% до 12 % залежно від вікової групи.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. У ході проведеного дослідження було зроблено такі висновки і узагальнення:

1. Екологічне виховання забезпечує формування в учнів системи умінь, на основі яких відбувається усвідомлення молодшими школярами природи, як особливого утворення та місця людини у системі відносин «людина – природа»; можливість проводити цілеспрямовані системні спостереження за об'єктами і явищами природи, а також досліджень, у ході яких учні вивчають істотні ознаки, властивості та способи взаємодії між об'єктами та явищами природи; уміння виділяти істотні ознаки, класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виконувати навчальні дії за певним планом.

2. Результати первинного діагностування показали, що у молодших школярів переважає рівень екологічної компетентності нижче середнього, значна частка учнів має середній рівень сформованості суб'єктивного ставлення до природи, а також практичний рівень сформованості мотивації взаємодії з природою.

3. Отримані дані підтверджують позитивну динаміку у рівні сформованості екологічного виховання молодших школярів, а також таких показників, як комунікативно-мовленнєві уміння, самооцінка навчальних дій, які свідчать про готовність учнів до природоохоронної діяльності після відвідування екологічного гуртка «Природа рідного краю».

4. Проведене дослідження показує, що правильне керівництво та дотримання умов організації екологічного гуртка забезпечить формування екологічної компетентності в учнів молодших класів.

Реалізація компонентів екологічного виховання буде ефективним в контексті формування екологічної компетентності за умови поетапного, систематичного та цілеспрямованого її застосування як на уроках природничого циклу, так і в позаурочній гурткової діяльності.

Водночас, представлене дослідження не вичерпує всіх питань досліджуваної проблеми, особливо методичних. Перспективною є подальша робота над практичною підготовкою учнів до виконання навчальних завдань починаючи з 1 класу, формування у них екологічних понять, які складають основу раціонального (інтелектуального), чуттєво-емоційного, поведінково-вольового компонентів екологічної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанова, Т. А. (1993). Еколого-краєзнавча робота з молодшими школярами. Початкова школа, 9, 16-17.
2. Грущинська, І. В. (2013). Природознавство: підручник для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Видавничий дім «Освіта».
3. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій (2011). Харків: Вид-во група «Основа».
4. Лихачов, Б. Т. (1993). Екологія особистості. Педагогіка, 2, 19-21.
5. Мінаєва, В. М. (1980). Позакласна робота з природознавства. Мінськ: Народна Асвета.
6. Сухомлинський, В. О. (1977). Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів. К. : Радянська школа.
7. Сухомлинський, В. О. (1984). Серце віддаю дітям. К. : Радянська школа.
8. Шишкіна, Ю. О. (2010). Професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка, 4, 12–13.
9. Шмалей, С. В. (2005). Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу (Дис. ... док. пед. наук, 13.00.01). Київ.

Раковец О. Ю. Роль кружка в экологическом воспитании младших школьников.

В статье проанализированы особенности экологического воспитания и влияние кружка на формирование экологической компетентности младших школьников. Было выяснено состояние исследуемой проблемы в педагогической теории и экологической практике современной начальной школы, охарактеризован уровень экологического воспитания младших школьников и выделены методические аспекты формирования экологической компетентности после посещения экологического кружка. Результаты первичного диагностирования показали, что у младших школьников преобладает уровень экологической компетентности ниже среднего. Выделены методические аспекты формирования экологической компетентности после посещения экологического кружка. Полученные данные подтверждают положительную динамику в уровне сформированности экологического воспитания младших школьников, а также таких показателей, как коммуникативно-речевые умения, самооценка учебных действий, свидетельствующих о готовности учащихся к природоохранной деятельности после посещения экологического кружка. Проведенное исследование показывает, что правильное руководство и соблюдение условий организации экологического кружка обеспечит формирование экологической компетентности у учащихся младших классов. Реализация компонентов экологического воспитания будет эффективной в контексте формирования экологической компетентности при поэтапном, систематическом и целенаправленном ее применения как на уроках естественнонаучного цикла, так и во внеурочной кружковой деятельности.

Ключевые слова: экологическое воспитание, начальная школа, кружковая работа, экологическая компетентность, целостная картина мира, экологическое образование, младшие школьники.

Rakovets O. Yu. The Role of Club Work in the Ecological Education of Younger Students.

In the article the peculiarities of ecological education and the influence of club work on the formation of ecological competence of younger students are analyzed. The state of the problem under study in pedagogical theory and ecological practice of the modern elementary school was clarified, the level of ecological education of younger students was characterized and the methodological aspects of ecological competence formation after attending ecological club were highlighted. The results of the primary diagnosis showed that younger students had a higher level of environmental competence than average. Methodical aspects of formation of ecological competence after visiting the ecological club are highlighted. The data confirm the positive dynamics in the level of environmental education of younger students, as well as indicators such as communication and speaking skills, self-assessment of educational activities, which indicate the students' readiness for environmental activities after attending the environmental club. The conducted research shows that proper management and observance of conditions of organization of ecological club will provide formation of ecological competence in students of primary school. The implementation of components of environmental education will be effective in the context of the formation of environmental competence, provided its gradual, systematic and purposeful use of it both in the lessons of the natural cycle and in the after-school activities. At the same time, the presented study does not exhaust all issues of the investigated problem, especially methodical ones. Further work on the practical preparation of students for the fulfillment of educational tasks starting from the 1st class is promising, forming in them ecological concepts, which form the basis of rational (intellectual), emotional-emotional, behavioral-volitional components of ecological competence.

Key words: ecological education, elementary school, club working, ecological competence, holistic picture of the world, environmental education, junior high school students.